

КУЛЬТУРА МОВИ В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

УДК 811.161.2'373.612.2

В. В. Зайцева

ДЕЩО ПРО ВТОРИННУ НОМІНАЦІЮ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОМОВНОЇ ГАЗЕТИ)

Статтю присвячено актуальним проблемам вторинної номінації. На матеріалі сучасної українськомовної газети окреслено основні класи мовної номінації. Визначено місце метафори та метонімії у структурі вторинної номінації.

Ключові слова: вторинна номінація, класи номінацій, метафора, метонімія, мова газети.

Стаття посвящена актуальним проблемам вторичной номинации. На материале современной украинскоязычной газеты обозначены основные классы языковой номинации. Определено место метафоры и метонимии в структуре вторичной номинации.

Ключевые слова: вторичная номинация, классы номинаций, метафора, метонимия, язык газеты.

Linguistic theory of nomination has grown rapidly since the 30-40-ies of the 20th century. The phenomenon of nomination is complex and multidimensional, associated with a whole range of problems, in particular with the character of the very process of new names emergence, with the correlation of sign and referent, the choice of language for the particular concept expression, with various ways of naming existence etc. This concerns certain set units, words first of all.

The language nomination mechanism study requires a comprehensive investigation of this phenomenon content in all its linguistic forms, in particular as secondary nomination. These issues have always interested researchers and have not lost their relevance in contemporary linguistics.

The demand to study secondary nomination as a constructive element of newspaper journalism language style organization was understood by researchers in the late 60-ies of the 20th century, referring to this productive source in connection with lexical and stylistic semantics issues study. Media language study was clearly intensified in the 90-ies of the 20th century.

The relevance of the study is due to the fact that the secondary nomination communicative-stylistic parameters issue in the newspaper text has not been the

© **Зайцева В. В., 2016**

subject of monographic descriptions in Ukrainian linguistics till present. The given article aims to analyze the main classes of language nomination; to define the place of metaphor and metonymy in the structure of secondary nomination on the material of Ukrainian-language newspapers. The term nomination is considered by researchers as the semantic aspect of the word that is used in a particular language situation. In this interpretation, the term nomination is taken as the basis of the secondary nomination definition. Among various types of semantic derivation, i. e. the meaning expansion, meaning narrowing etc, metaphor and metonymy are the most productive ones being universal in their conceptual basis as ways of renaming, the difference between them is that metaphor is the realization of a new property as the result of analogy, and the name choice by analogy, and metonymy is removing a property from the reality already reflected in the language because of its adjacency to a property of a new referent and the choice of its name. The metonymy investigation as a discursive phenomenon, i.e. the metonymy nomination analysis as one of the text forming factors is promising. Therefore, an important direction in the metonymy study is the identification of textual metonymy nomination, which is directly related to the metaphorical one. Serving various syntactic functions, metaphor and metonymy nominations are in contrast to each other. Therefore, if the primary nomination, based on subject-sensual perception, is the generalization first of all of social experience and the creation of conceptual level of knowledge, the secondary one is the generalization of language experience as well.

Key words: secondary nomination, classes of nomination, metaphor, metonymy, newspaper language.

Огляд літератури з питань вивчення явищ номінації (праці Н. Арутюнової [1], О. Потебні [5], Д. Шмельова [13], О. Тараненка [8], В. Телії [9,10] та ін.) свідчить про те, що лінгвістична теорія номінації почала активно розвиватися з 30–40-х рр. ХХ століття.

Явище номінації – складне й багатопланове, пов’язане із цілим комплексом проблем, зокрема з характеристикою самого процесу виникнення нових найменувань, з визначенням співвідношення знака й позначуваного, вибором мовних засобів для вираження того чи того поняття, з наявністю різних способів називання тощо. Це стосується певних стійких одиниць, передусім слів.

Мовні процеси поповнення номінативних ресурсів, що постійно відбуваються з розвитком лексичної системи, пов’язані переважно з переосмисленням значень уже наявних у мові найменувань і з появою в них нових значень, формування яких

відбувається за рахунок вторинної номінації. Вивчення механізму мовної номінації потребує комплексного дослідження змісту цього явища в усіх його мовних впливах, зокрема як вторинної номінації. Ці питання завжди цікавили дослідників і не втратили своєї актуальності й у сучасному мовознавстві.

Потребу аналізу вторинної номінації як конструктивного елемента мовностилістичної організації газетної публіцистики дослідники усвідомили з кінця 60-х рр. ХХ ст., звертаючись до цього продуктивного джерела у зв'язку з вивченням проблем лексичної та стилістичної семантики. Помітно активізувалися дослідження мови засобів масової інформації в 90-х рр. ХХ ст.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що проблема комунікативно-стилістичних параметрів вторинної номінації в газетному тексті не була до сьогодні предметом докладного опису в українському мовознавстві. У пропонованій статті маємо на меті проаналізувати основні класи мовної номінації; на матеріалі українськомовної газети визначити місце метафори та метонімії у структурі вторинної номінації.

«Номінацію» (від лат. *nominatio* – найменування) потрактовують як «1) творення і надання назв (та інших мовних позначень) пізнаним і вицленуваним фрагментам дійсності, тобто встановлення позначувального й позначуваного між певною мовною одиницею і відповідно предметом (явищем, ознакою і т. ін.); 2) результат цього процесу, тобто сама назва; 3) називання як використання вже готових найменувань у процесі мовленнєвих актів» [11, с. 385] і, отже, як процес утворення мовних одиниць, що характеризуються номінативною функцією, тобто служать для називання й розподілу фрагментів дійсності та формування відповідних понять про них у формі слів, поєднань слів, фразеологізмів та речень [11 с. 336]. Мовна номінація – це одночасно процес найменування і його результат, у цьому разі елементи системи мови відбивають факти позалінгвальної дійсності.

Зазначене дає право тлумачити акт номінації як процес фіксації мовним знаком поняття – сигніфіката, що відтворює окреслені денотативні ознаки (властивості, якості, відношення)

предметів і процесів матеріальної й духовної сфери, завдяки чому мовні одиниці утворюють змістовні елементи вербальної комунікації.

Особливістю номінації є те, що матеріальне втілення наших знань про світ виражається не лише в словах і не просто в словах, а в словах, багато з яких (а потенційно всі) мають здатність передавати не одне, а кілька значень, тобто поперемінно поставати у властивості різних одиниць номінації [13, с. 5]. У мові виділяють чотири класи номінації:

1. Номінації, що відповідають нормам та усвідомлені в момент появи в мовленні як нові. Цей клас називають *нормальними номінаціями*. Як певна мовна норма, він охоплює найбільшу кількість нових номінативних одиниць і не потребує особливих уточнень та пояснень.

2. *Мутації*, тобто номінації, що характеризуються регулярністю, стандартністю, але з'являються в мові непомітно для носіїв. До них належать, наприклад, здебільшого регулярні метонімічні перенесення (прокуратура як «орган влади, установа» – «будинок цієї установи»), деякі види конверсії, усне запозичення в умовах білінгвізму в зонах контактування різних мов. Наприклад: *Вертинський у Києві* – прізвище автора називає його твори (ГУ, 2014); *Чого хоче опозиція* – політичне поняття вжито на позначення групи людей, які до нього входять (ГУ, 2016); *Найшла коса на Феміду* – ім'я міфологічного персонажа називає органи правосуддя (УМ, 2015); *Закон бумеранга* – назву предмета вжито на позначення дії, пов'язуваної із цим предметом («бумеранг» → «повернення») (УМ, 2015); *Чорний шоколад у Білому домі* – усталена назва, що позначає керівництво, уряд Сполучених Штатів Америки (УМ, 2015).

Серед схожих номінацій можна виділити й такі, які ще не стали загальнозрозумілими, загальноприйнятими в мові, однак перебувають на шляху переходу від новостворених до звичних. Наприклад: *На Банковій це заперечують* – назва вулиці постає замість назви установи, що знаходиться на цій вулиці (УМ, 2015).

Деякі номінації є загалом новоствореними й несуть на собі

великий заряд експресії, образності, своєрідної оказіональності. Наприклад: *Чорний шоколад у Білому домі* – назва продукту асоціюється з темношкірим американським Президентом Б. Обамою, кольороназва «чорний» обрана для контрасту з означенням «білий» в усталеному перифразі «Білий дім» (УМ, 2016). Саме цей клас номінацій і буде об'єктом нашої подальшої уваги, оскільки пов'язаний із притаманною інформаційному стилю експресією, усталеністю, штампованістю мовних засобів.

3. Номінації, що творять свідомо, але одночасно зі свідомим порушенням стандартів. Одиниці цього класу визначають як *штучні номінації*. До цієї групи належать поєднання усічених частин окремих слів, значна кількість випадків підміни однослівних найменувань фонетично близькими словами в арготичних підсистемах (*шпаргалка – шпора, фізкультура – фіз-ра* тощо). Умовно до таких номінацій, на нашу думку, можна віднести також розмовно-знижені, жаргонні найменування реалій, що не стали надбанням літературної мови, залишившись позанормативними. Наприклад: *Тільки такого «зеленого» нам сьогодні не вистачало!* – за кольором «зелений» визначено валютну одиницю – долар (УМ, 2016); *Московський стукач* – жаргонне слово називає людину, яка повідомляє інформацію про інших, перенесення відбувається за складною аналогією «стукати, повідомляючи про щось» → «повідомляти, давати інформацію» (ГУ, 2016).

4. *Патологічна номінація*. Цей клас об'єднує номінативні одиниці, що постали через «помилку», як наслідок різних перешкод поза- та внутрішньолінгвістичного характеру [4, с. 47–48]. Отже, номінація залежить від упорядкованої системи мови і є важливою частиною її системної організації.

Для опису системи номінативних засобів мови досить важливим є розрізнення первинної, вторинної та повторної номінації.

Первинна номінація – це акт надання імені предмету, що ще не має свого мовного вираження.

Вторинна номінація – це надання об'єкту ще однієї назви:

з іншою мотивованістю і з певною спеціальною метою (метонімічна або метафорична номінація, перифрази, евфемізми та ін.) або як трансформація попередньої назви об'єкта, напр.: *мінеральна вода* (назва у формі словосполучення) – *мінеральна* (субстантиват), *мінералка*, *мінвода*, *вода* [11, с. 386]. Вторинна номінація, тобто, є називанням новим іменем предмета, що вже має ім'я. Виникнення у предмета імені може бути викликане різними причинами, найбільш важливими з яких є, по-перше, момент експресії, та, по-друге, орієнтація на економію мовленнєвих засобів [4, с. 50].

Повторна номінація протилежна вторинній в аспекті референції. Якщо під час вторинної номінації об'єкт, який позначено новим мовним елементом, змінюється, то під час повторної номінації постійний денотат може мати кілька номінантів, що вже називалися раніше. Оскільки номінат уже названо, то повторна номінація в певних випадках не має ідентифікаційної функції, що й створює умови для варіювання повторних номінацій та вираження за їхньою допомогою різних експресивних відтінків. Тому під час повторної номінації беруть до уваги друге найменування того самого об'єкта в контексті [12, с. 228–229].

Тенденції природних властивостей мови щодо обмеження розширення її лексичного складу виявляються в застосуванні різних тропів, що базуються на логіко-психологічних закономірностях, які дають змогу узагальнювати, порівнювати й відтворювати в мовній формі властивості реальних об'єктів. В українській мові, наприклад, використовують алегорію, гіперболу, епітет, іронію, літоту, метафору, метонімічне перенесення, перифразу, синекдоху та деякі інші засоби.

Термін *номінація* дослідники трактують як семантичний аспект слова, що вживають у певній мовній ситуації. У такій інтерпретації термін *номінація* збігається з визначенням вторинної номінації, що беремо за основу.

Процес розвитку нових значень слів відбувається за стандартними, чітко розробленими в мові семантичними моделями. Серед різноманітних видів семантичної деривації,

тобто розширення значення, звуження значення тощо, найбільшою продуктивністю характеризуються метафора та метонімія. З погляду номінативної функції мови, її семантичного аспекту кожен з видів становить стійкий механізм утворення нових лексичних одиниць.

Метафоричні та метонімічні перенесення в контексті семасіологічного аналізу становлять основні типи полісемії. Це – базові компоненти у формуванні змісту вторинних найменувань, у процесі переусвідомлення попереднього значення слова.

Метонімічні зміни значень слів як універсальні, закономірні в різних мовах аналізував Л. Булаховський: «На асоціації за суміжністю (типи її дуже різноманітні) ґрунтуються різного роду перенесення значень, які підводяться під загальне поняття метонімії (грецьк. *metonymia* «перейменування»). Зазвичай метонімія являє собою заміну («згущення») певного найменування ознак, що співіснують у предметі й т. ін., окремими ознаками, які уявляються істотними чи показовими (яскравими): *читати Франка* (замість «твори Франка»); *зберегти вірність до гроба* (замість прямого виразу «...до смерті»); *призвичаїтись до чогось зі шкільної лави* («...з часу перебування у школі»); *втратити голову* («здатність міркувати»); *подати руку допомоги* і т. ін.» [3, с. 55].

Метафора й метонімія – це універсальні у своїй поняттєвій основі способи перейменування, відмінність між якими полягає в тому, що *метафора* – це усвідомлення нової властивості, яку одержано внаслідок аналогії, і вибір імені за аналогією, а *метонімія* – це вилучення будь-якої властивості з уже відбитої в мові дійсності на підставі її суміжності із властивістю нового позначуваного та вибір йому імені, що позначає у своїй семантиці цю суміжність [6, с.7]. Повного відмежування метафори й метонімії досягнути не вдається: вони контрадикторні.

Показово, що асоціації за схожістю (метафоричні) є порівняно міцними, а асоціації за суміжністю (метонімічні) відносно слабкими. Перспективним видається вивчення метонімії як дискурсивного феномена, тобто аналіз метонімічної номінації

як одного із чинників текстотворення. Дискурсивна метонімія на відміну від лексичної або лексикалізованої (тобто такої, що фіксують словники) реалізується лише в межах тексту й поза ним не існує [7, с. 9]. Метонімічна номінація як текстотвірний чинник репрезентована одиницями будь-якої складності. Наприклад: *Відшумлять свята, швидкоплинно проминуть канікули, і школа знову наповниться дитячими голосами* (Зоря, 2016); *Однак область ще й вельми спортивна і про це яскраво свідчать минулорічні здобутки наших земляків, які на найпрестижніших світових форумах вибороли сімдесят чотири нагороди* (Зоря, 2015); *«Голос України» виступив інформаційним партнером молодіжного фестивалю мистецтв «ЕКО – АРТ»* (ГУ, 2015).

Метонімічна номінація газетного тексту, що реалізується на рівні слова, пов'язана з еліпсисом. Еліптична за механізмом, метонімічна номінація має різну текстову природу. Еліптична метафорична номінація може бути чинником структурної організації тексту, що спрямований на зсув акцентів у певному семантичному просторі дискурсу. У таких випадках за окремим словом стоїть більш-менш розгорнутий фрагмент тексту, до якого це слово метонімічно відсилає.

Отже, важливим напрямом у дослідженні метонімії є виявлення текстової метонімічної номінації, яка безпосередньо пов'язана з метафоричною. Для метафоричної номінації природним є функціонування у сфері предиката. Із двох можливих для метафори функцій первинною є функція характеристичної, а роль ідентифікації об'єктів – вторинною. Надаючи мовленню певної техніки номінації, метафора згасає, втрачаючи семантичну двоплановість. Обслуговуючи різні синтаксичні функції, метафорична та метонімічна номінації перебувають між собою у стосунку контрасту.

Вторинна номінація відбиває погляд на дійсність крізь уже вичленувані й зафіксовані в дискретних мовних формах «омовлені» поняття. Метафоричне й метонімічне переосмислення значення слова становить внутрішнє семантичне перетворення, нерідко ускладнене певними супровідними явищами. Висока продуктивність цих видів вторинної номінації багато в чому

зумовлена особливістю людського мислення, зокрема здатністю бачити схожість чи суміжність між елементами фізично сприйнятої дійсності, а також різними абстрактними поняттями в процесі пізнавальної діяльності.

Отже, якщо первинна номінація, ґрунтуючись на предметно-чуттєвому сприйманні, є узагальненням передусім суспільного досвіду та витворенням поняттєвого рівня пізнання, то вторинна постає узагальненням мовного досвіду.

Бібліографічні посилання

1. **Арутюнова Н. Д.** Номинация и текст / Н. Д. Арутюнова // Языковая номинация : виды наименований : сборник науч. трудов / отв. ред. Б. А. Серебренников, А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1977. – С. 304–357.
2. **Базарская Н. И.** Вторичная номинация в системе языковых знаков: (на материале перифраз англ. и рус. языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.15 «Общее языкознание» / Н. И. Базарская. – Саратов, 1988. – 16 с.
3. **Булаховський Л. А.** Нариси з загального мовознавства / Л. А. Булаховський. – К. : Рад. шк., 1955. – 307 с.
4. **Журавлѐв А. Ф.** Технические возможности русского языка в области предметной номинации / А. Ф. Журавлѐв // Способы номинации в современном русском языке: сборник науч. трудов. – М. : Наука, 1982. – С. 45–109.
5. **Потебня А. А.** Из записок по русской грамматике / Потебня А. А. – М. : Просвещение, 1968. – Т. 3. Об изменении значения и заменах существительного. – 551 с.
6. **Раевская О. В.** Метонимия в слове и тексте / О. В. Раевская // Филологические науки. – 2000. – № 4. – С. 49–55.
7. **Раевская О. В.** О некоторых типах дискурсивной метонимии / О. В. Раевская // Известия АН СССР. Серия литературы и языка – 1999. – Т. 58. – № 2. – С. 3–12.
8. **Тараненко А. А.** Языковая семантика в её динамических аспектах (Основные семантические процессы). – К. : Наук.

- думка, 1989. – 254 с.
9. **Телия В. Н.** Вторичная номинация и её виды // Языковая номинация: Виды наименований : сборник науч. трудов / ред. кол. Б. А. Серебренников (отв. ред.) и др. – М. : Наука, 1977. – С. 129–222.
 10. **Телия В. Н.** Номинация / В. Н. Телия // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 336–337.
 11. **Українська мова.** Енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
 12. **Уфимцева А. А.** Лексическое значение. (Принцип семиологического описания лексики) / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1986. – 240 с.
 13. **Шмелев Д. Н.** Способы номинации в современном русском языке / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1982. – 286 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. «Голос України» – газета Верховної Ради України, виходить з 1991 р. (ГУ).
2. «Зоря» – народна газета Дніпропетровщини, заснована 1917 р.
3. «Україна молода» – щоденна інформаційно-політична газета, заснована в 1991 р. (УМ).